

Toespraak Margreet Wagenaar-Fischer bij de presentatie van het boek: *'Je kunt alles niet zo schrijven'* op 9 april 2022 in het Verzetsmuseum Amsterdam.

...

Het boek is er. Het boek dat Liesbeth Brandt Corstius en ik hebben geredigeerd. Mede dankzij de hulp van Ben van den Camp en van twee van mijn kleinzoons Toon en Chiel en natuurlijk het enthousiasme van Lodewijk. Maar het boek zou nooit ontstaan zijn zonder Hermianneke Sneijders de Vogel, het aardigste meisje uit onze eerste klas van de middelbare school. Liesbeth kent Hermian zelfs al van de lagere school.

Na de dood van haar vader in 1991 vond Hermian op zolder een schoenendoos met meer dan 300 brieven, de brieven die Hermians moeder uit Utrecht en háár moeder in Haren bij Groningen aan elkaar stuurden van 1940 tot 1946.

Hermian is vast enthousiast begonnen met het lezen van de brieven maar hield dat niet zo heel lang vol. De brieven werden weer in de doos gestopt en misschien soms een beetje vergeten maar gelukkig **wel bewaard** en af en toe weer gelezen.

Hermian was van plan om iets met de brieven te doen, een boek voor de familie of een boek om te publiceren? Ze wist het niet precies. Net toen ze besloten had om de brieven te publiceren werd ze ziek. De laatste keer dat we haar zagen, vlak voor haar overlijden op 22 april 2012, was ze verdrietig omdat ze haar plan met de brieven niet meer kon uitvoeren. Liesbeth en ik hebben haar beloofd dat wij het zouden proberen.

Opgewonden begonnen Liesbeth en ik de brieven te lezen. We stelden ons heel naïef voor dat we nu eindelijk, door die wekelijkse briefwisseling, inzicht zouden krijgen in het dagelijks leven in de oorlog. Thuis hoorde je of niets van de oorlog of een anekdote maar nooit een samenhangend verhaal over vijf lange moeilijke jaren.

We waren enorm teleurgesteld. De brieven zijn goed geschreven, geestig, ironisch en soms zelfs relativerend maar het gaat wel heel vaak of eigenlijk voornamelijk over eten, textiel en verwarming.

Was dat nou alles? Geen heldenverhalen, geen spanning, het leven ging gewoon door tijdens de bezetting?

De brieven bleken bij nader inzien veel minder saai dan wij dachten. Soms stond er iets onbegrijpelijk, schreven ze dingen in een code? Er zijn wel erg veel ooms. Zijn dat onderduikers? Dat weten we niet en dan mis je de mensen die er niet meer zijn nog meer dan anders: had ik maar beter geluisterd, kon ik het nu nog maar vragen. Dat kan dus niet, dus we moeten zelf antwoorden vinden op onze vragen.

De Nederlandse samenleving veranderde natuurlijk enorm tijdens de bezetting. Niet alleen door de schaarste aan alle essentiële dingen maar ook de manier van leven, het ging niet alleen om duidelijk goed of fout zijn maar ook, en dat gold waarschijnlijk voor de meeste mensen, om de nuances daartussen. Mocht je wel kopen op de zwarte

markt? Wie kon je vertrouwen? Ging je om met de foute mensen in je familie? Wat telt meer, fatsoen of overleven?

Saai? Geen spanning? Beide gezinnen deden gevaarlijk werk zonder dat precies van elkaar te weten. Ze liepen wel degelijk gevaar. Naast de eentonigheid van de voortdurende armoede was daarnaast de voortdurende angst. De brieven hebben al die aspecten van overleven, het materiele overleven en het overleven van de normen en waarden.

De aardappels op het kaft van het boek tonen voedsel dat eigenlijk niet meer te eten is als symbool voor een leven dat toenemend moeilijker wordt.

Je kunt alles niet zo schrijven. Dus moet je tussen de regels lezen, er staat niet altijd wat er staat. Liesbeth en ik vergisten ons toen we de brieven saai vonden. We zijn blij dat het boek er nu is.